

УДК 159.923:364.62(045)

Тетяна Щербан

доктор психологічних наук, професор, ректор університету,
Мукачівський державний університет, м. Мукачево
ORCID ID 0000-0002-3702-8029
schtata2015@gmail.com

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІВ У РОБОТІ З КРИЗОВИМИ СИТУАЦІЯМИ

Значущою характеристикою сьогодення є збільшення кризових та травматичних ситуацій (гострі міжособистісні конфлікти, фізичне насильство, важкі хвороби). Особистість не може самостійно справитися із зазначеними викликами життя. Людина потребує фахової допомоги від психологів. Отже, сьогодні актуальною є підготовка якісних психологів, здатних справлятися із сучасними викликами соціуму. Мета дослідження – виокремити психологічні особливості психологів і майбутніх психологів, які сприяють ефективній роботі з кризовими ситуаціями.

Вибірку дослідження розділено на дві групи: студентська (випускники психологи); “кризова” (волонтери Руху підтримки військових та працівники психоневрологічного інтернату). Дослідження, проведене у “кризовій” групі, продемонструє особливості, необхідні для роботи з психотравмою. Це послугує взірцем для майбутніх практикуючих психологів і дасть можливість ефективно організувати процес професійної підготовки у закладі вищої освіти. Емпіричне дослідження двох груп респондентів дало можливість виокремити якості, які притаманні досліджуваним.

У досліджуваних кризової групи є значно вищим, ніж у студентській групі, прийняття ризику. Це доводить, що у людей, які часто мають справу з екзистенційними проблемами і зберігають інтерес до них, є вищою готовність діяти в умовах невизначеності результату, в умовах тривоги і трудно-

© Щербан Т.

щів. У них більшою є впевненість у тому, що все, що відбувається загалом, є корисним, оскільки приносить досвід. Також встановлено важливий факт про незалежність у досліджуваних кризової групи у прийнятті ризику від вікової характеристики. Відкритість новому й активність у важких ситуаціях, таким чином, не завжди визначаються віком і браком досвіду. Досліджувані кризової групи демонструють загалом приблизно однаковий рівень вияву двох базових груп якостей (відчувати та знати), що свідчить про високу варіативність у підборі ними стратегій вибору адаптивної поведінки у процесі подолання життєвих негараздів. Це, у свою чергу, забезпечує розвиток таких важливих якостей, як емпатійність, рефлексивність тощо.

Емпіричне дослідження, на підставі виокремлених психологічних властивостей респондентів студентської групи та групи “ризик”, дало можливість спрогнозувати особливості роботи у таких групах: студентська група досліджуваних у зв’язку із ситуативними й особистісними чинниками характеризується ретравматизацією і потребує програми розвитку адаптивних якостей; кризова група досліджуваних унаслідок частоті дії кризових чинників демонструє високий рівень життєстійкості. Однак психологічна допомога досліджуваній групі повинна надаватись якісно і кваліфіковано задля уникнення феномену “психологічного замирання”.

Перспективою подальших досліджень може стати розробка комплексної програми розвитку життєвого потенціалу особистості, яка активно може використовуватись психологічними службами різних організацій.

Ключові слова: кризові ситуації; світосприйняття; емоційне переживання; тривожність; життєва стійкість; адаптивні якості.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Сьогодні у нашій країні відбуваються глибокі зміни, які стосуються всіх сфер життя. Однією із значущих характеристик цього процесу є збільшення кризових та травматичних ситуацій. Численні непередбачувані моменти, гострі міжособистісні конфлікти, фізичне насильство, важкі хвороби – усе це кризові події, які, звісно, не вичерпують усього переліку, однак є достатньо частими в житті чи не кожної людини. Подолання тривожних схем світосприйняття та емоційного переживання стає необхідною умовою для того, щоб не лише відновитися після пережитого стресу, але й повернутися до продуктивного життя. Особистість не може самотійно справитися

із зазначеними викликами життя. Людина потребує фахової допомоги від психологів. Отже, сьогодні актуальною є підготовка якісних психологів, здатних справлятися із сучасними викликами соціуму.

Події на Сході України, які тривають кілька років, є кризовими і травматичними для всього населення країни. Саме ця тематика, на жаль, виявилась найбільш актуальною для дослідників постстресових явищ та зумовила активність психологів як у практичній, так і науковій царині. Більшість із тих, хто пережив емоційну травму, пристосовується до нових умов свого життя, а короткочасні неприємні симптоми зникають. Однак у деяких людей симптоми залишаються і їх стан може навіть погіршитись. Симптоматика у таких випадках включає у різноманітних поєднаннях неспокій, тривогу, депресію, порушення здатності до концентрації уваги, дратівливість, агресивну поведінку.

У багатьох випадках психічне здоров'я постраждалих залежить від ефективної роботи психологів. Одним із важливих шляхів підвищення якості професійної підготовки психологів може стати процес формування готовності студентів до роботи з кризовими ситуаціями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Упродовж останнього часу у вітчизняній психологічній науці зростає зацікавленість у поглибленому теоретичному та емпіричному дослідженні проблеми психологічної допомоги особистості в аспекті впливу на неї кризових соціокультурних чинників. На сьогодні основні дослідження стосуються таких питань: психологічна реабілітація особистості, що переживає події війни (Т. М. Титаренко) [5]; мотиваційно-дискурсивна фасилітація у практиці психологічної допомоги при депресії травматичного генезису (В. О. Климчук) [7]; психологічна підтримка масового протесту (Г. В. Циганенко) [6]; використання арт-терапевтичних методів для накопичення ресурсів особами, що пережили травматичні події (Ю. Д. Гундертайло) [8]; парадоксальна реакція в соціально-психологічних технологіях опанування психотравми і посттравматичного стресового розладу (Б. П. Лазоренко) [9]; актуальні проблеми надання психологічної допомоги потерпілим від конфлікту на Сході Украї-

ни (О. Ю. Осадько) [1]; можливості арт-терапії в подоланні психічної травми (О. Л. Вознесенська) [10]. Узагальнюючи, підкреслимо, що в окресленому проблемному колі окреме місце займає дослідження особливостей психолога, який надає допомогу у подоланні психотравми. Проте дослідження в основному спрямовувалися на вивчення змісту та специфіки роботи психологів із кризовими ситуаціями. Поза увагою залишилися особливості підготовки психологів до роботи з травмою впродовж навчання у закладі вищої освіти. Тобто сьогодні є нагальна необхідність включення у програму підготовки психологів роботи з кризовими ситуаціями. Звісно, великого значення у процесі формування мають особистісні якості майбутніх психологів.

Мета статті. Виходячи з актуальності проблеми надання психологічної допомоги особистості в кризовому стані, визначено мету дослідження – виокремити психологічні особливості психологів та майбутніх психологів, які сприяють ефективній роботі з кризовими ситуаціями. Дослідження було зорієнтовано на вирішення завдань: вивчити психологічні особливості у психологів, які мають досвід роботи з кризовими ситуаціями; вивчити психологічні особливості студентів, які в майбутньому будуть працювати із ситуаціями кризи. Очевидно, що для формування у майбутніх психологів готовності до роботи з психічними травмами велике значення має не лише теоретична та практична організація професійного навчання, але й розвиток необхідних якостей особистості. Для організації розвитку цих якостей важливо визначити їх зміст та особливості.

2. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Узагальнюючи теоретичні напрацювання, доцільно зазначити, що кризове середовище розглядається науковцями в двох вимірах: як каталізатор негативних переживань, посттравматичний вплив кризових чинників та як стимул до розвитку чогось нового в адаптаційному розвитку людини. Однак процеси, що сприяють життєстійкості, не до кінця досліджені в сучасній психології, оскільки вимагають від науковців, перш за все, нової парадигми розгляду “кризового середовища”, що базується на цілісності.

Проблема переживання кризових ситуацій, станів, подій є однією з найбільш актуальних для психології, оскільки прийдешнє століття ознаменувалося виникненням нових глобальних криз, що охопили практично всі країни. Для життя сучасної людини є характерним виникнення так званого “токсичного середовища” (за Л. В. Петрановською), що безпосередньо впливає на її психічний стан. У цьому ракурсі першочерговим завданням психологів є вивчення психологічних особливостей людини, які вона може задіяти для адаптації швидких мінливих умов її життєдіяльності.

Вияв впливу кризових ситуацій на особистість має два полюси. Спочатку виявляється руйнівна сила, вона забирає здатність людини жити і радіти життю. Інший полюс, як парадокс травми – це її здатність зцілювати і трансформувати людину. Як відомо, людині дається стільки, скільки вона може витримати, скільки вона має ресурсів, за допомогою яких бореться з травмуючою ситуацією в своєму житті, зазнає змін. Отже, потенційний розвиток адаптивної здатності психіки людини формує загальну стратегію психологічної допомоги особистості в аспекті впливу на неї призових соціокультурних чинників [4]. Психолог, який працює з кризовими ситуаціями, повинен мати і власні якості, які сприятимуть ефективній практичній роботі. Це не лише емпатійність, розуміння, комунікативність, терпіння, але й тривожність, відповідальність, життєстійкість, адаптивні особливості. Розуміння себе, своїх якостей допоможе і самому долати кризові ситуації і допомогти іншим.

3. МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ

Дослідно-експериментальна робота спрямована на вивчення психологічних особливостей психологів (які мають досвід роботи з кризовими ситуаціями) і майбутніх психологів (які будуть працювати з кризовими ситуаціями). Загальний обсяг вибірки – 65 осіб. Досліджуваних розділено на дві групи: студентську (випускники психологи) – 35 осіб; “кризову” – 30 осіб (волонтери Руху підтримки Закарпатських військових – 15 осіб; працівники Мукачівського психоневрологічного інтернату № 1 – 15 осіб).

Для вирішення поставлених завдань використано методи:

теоретичні – аналіз, синтез, порівняння та систематизація сучасних наукових досліджень, що застосовувалися для узагальнення теоретико-методологічних основ вивчення емоційного вигорання;

емпіричні – методи дослідження: теоретичний аналіз і систематизація науково-теоретичних та методичних джерел; емпіричні методи: Методика дослідження рівня суб'єктивного контролю (РСК) (Є. Ф. Бажин, Є. Голінкіна, О. Еткінд) – для визначення локалізації зовнішніх чи внутрішніх причин пояснення стресогенного фактора); Тест життєстійкості особистості (Hardiness Survey S. Maddy в адаптації Д. О. Леонтьєва) – для дослідження системи переконань про себе, світ, стосунки з ним, які дозволяють особистості ефективно долати стресові ситуації; Шкала самооцінки рівня тривоги (Ч. Д. Спілбергера, Ю. Л. Ханіна); Вісбаденський опитувальник Н. Пезешкіана – для діагностики здібностей, що виробились внаслідок адаптивних функцій особистості;

математичні – методи обробки та інтерпретації даних (кількісні та якісні із застосуванням методів математичної статистики). Аналіз результатів за зазначеними методиками здійснювався за підрахунком середніх значень кожної окремої вибірки.

4. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Емпіричне дослідження двох груп респондентів (“кризової” та студентської) дало можливість виокремити якості, які притаманні досліджуванім. Дослідження, проведене у “кризовій” групі, демонструє особливості, необхідні для роботи з психотравмою. Це послугує взірцем для майбутніх практикуючих психологів і дасть можливість ефективно організувати процес професійної підготовки у закладі вищої освіти. Для цього завдання необхідно ретельно проаналізувати результати, отримані за допомогою діагностичних методик.

За методикою РСК респонденти двох груп (студентської та “кризової”) не продемонстрували статистично-значущої різниці. Тому нами проведено аналіз об'єднаної групи. На рисунку 1 наведено відсоткові значення показників рівня суб'єктивного контролю двох груп вибірок разом.

Отримані результати демонструють тенденцію наближення до норми ($X_{\text{норм}} = 5,5$). Однак достатньо тривожними є результати у третини досліджуваних, які вважають, що вони не керують подіями у своєму житті. Це доводить, що сприйняття відповідальності як обов'язкового (може, навіть і примусового) здійснення вибору призводить до поляризації в напрямку екстернальності.

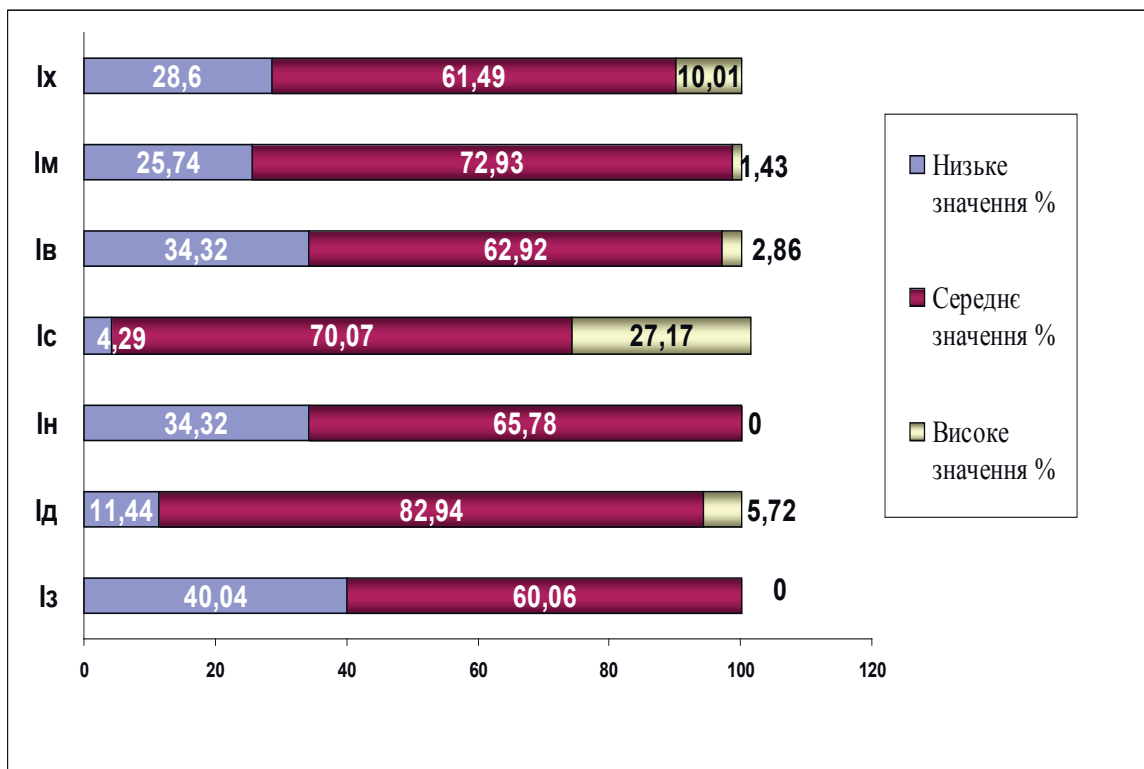

Рис. 1. Рівень суб'єктивного контролю досліджуваних (у %)

Результати за методикою визначення життестійкості особистості демонструють відмінності залежно від групи досліджуваних (рисунки 2 і 3). А саме, у досліджуваних кризової групи значно вищі показники прийняття ризику та життестійкості, ніж у студентській групі. Це є свідченням того, що особистості, які часто мають справу з екзистенційними проблемами і зберігають інтерес до них (тобто ймовірно, справляються тим чи іншим способом зі своєю тривогою), мають вищу готовність діяти в умовах невизначеності результату, в умовах тривоги і труднощів. У них більша впевненість в тому, що все, що відбувається загалом, є корисним, оскільки приносить досвід. Отри-

мані результати можна розглядати також як непряме підтвердження того, що життєстійкість розвивається впродовж життя людини, і цей розвиток може бути пов'язано зі сферою її професійних інтересів. Доцільно звернути увагу на важливий факт, отриманий у дослідженні, - незалежність респондентів кризової групи у прийнятті ризику від вікової характеристики. Відкритість новому й активність у важких ситуаціях не завжди визначаються віком і браком досвіду. Вони можуть бути пов'язані з тим, чим займається людина, чим вона цікавиться в професійному аспекті.

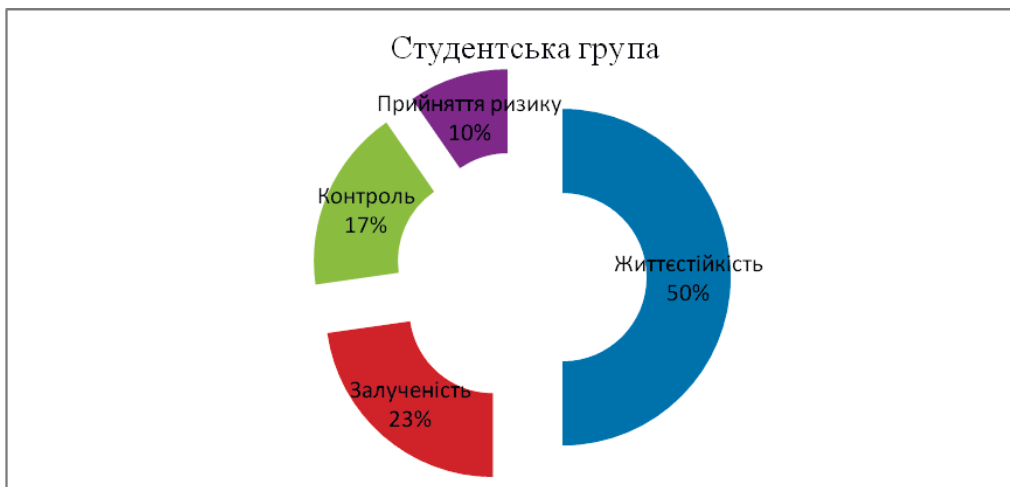

Рис. 2. Показники (у %) за методикою визначення життєстійкості особистості (студентська група)

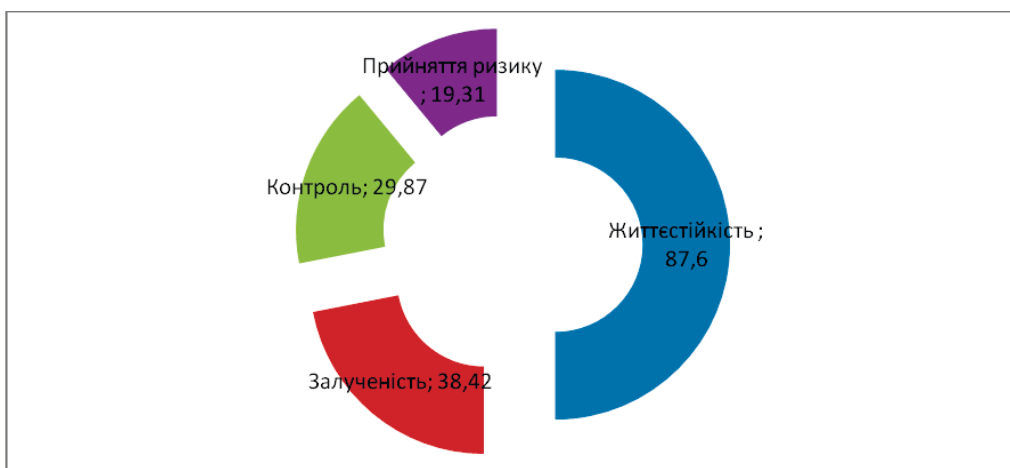

Рис. 3. Показники (у %) за методикою визначення життєстійкості особистості (кризова група)

Результати за методикою Шкала самооцінки рівня тривоги (Ч. Д. Спілбергера, Ю. Л. Ханіна) узагальнено за двома шкалами (табл. 1).

Отримані результати у респондентів кризової групи вказують на таке. Кризова група досліджуваних демонструє вищі показники тривоги за двома шкалами. Особистісна тривожність у кризової є помірною. Під помірною особистісною тривожністю розуміють стійку індивідуальну характеристику, що відображає належність особистості до тривоги, яка забезпечує наявність у неї тенденції сприймати достатньо широкий спектр ситуацій як загрозливий, реагуючи на кожну з них відповідною реакцією. Особистісна тривожність активізується при сприйнятті визначених стимулів, оцінюваних особистістю, які є небезпечними для самооцінки, самоповаги. Аналізуючи отримані результати ситуативної тривожності, можна відмітити середній рівень їх вияву. Це є показником адаптованості до певного роду кризових ситуацій. Отже, непередбачені ситуації, зміни у звичній ситуації не переживаються волонтерами та працівниками інтернату як чимось, що заслуговує на особливий погляд. Це може бути або адаптаційними показниками, або свідченням психологічного захисту від несприятливих кризових чинників [2].

Таблиця 1

Показники самооцінки рівня тривоги

Шкали	Студентська група	Кризова група	Норми
Особистісна тривожність	34,6	39,1	35 < 35-44 < 44
Ситуативна тривожність	47,7	48,4	41 < 41-45 < 46

Отримані результати у респондентів студентської групи вказують на достатньо низькі показники за шкалою особистісної тривожності ($X = 34,6$). Можливо, це характеризує студентів як осіб із достатньою емоційною стабільністю. Натомість за шкалою ситуативної тривожності маємо результат $X = 7,7$, що, у своє чергу, є свідченням високої ситуативної тривожності.

Аналіз отриманих результатів діагностування студентської групи за Вісбаденським опитувальником виявив такий перелік найбільш притаманних їм якостей (рисунок 4): акуратність ($X_{\text{сер}} = 9,71$ при $\sigma = 1,44$), пунктуальність ($X_{\text{сер}} = 9,50$ при $\sigma = 1,61$), ощадливість ($X_{\text{сер}} = 10,64$ при $\sigma = 1,34$), терпіння ($X_{\text{сер}} = 9,93$ при $\sigma = 1,59$), час ($X_{\text{сер}} = 9,71$ при $\sigma = 1,27$), надія ($X_{\text{сер}} = 10,29$ при $\sigma = 1,44$). Помітною є висока спрямованість і на сферу майбутнього (фантазії, уявлення, інтуїція). Це підтверджується високими показниками за відповідною шкалою ($X_{\text{сер}} = 10,64$ при $\sigma = 1,50$).

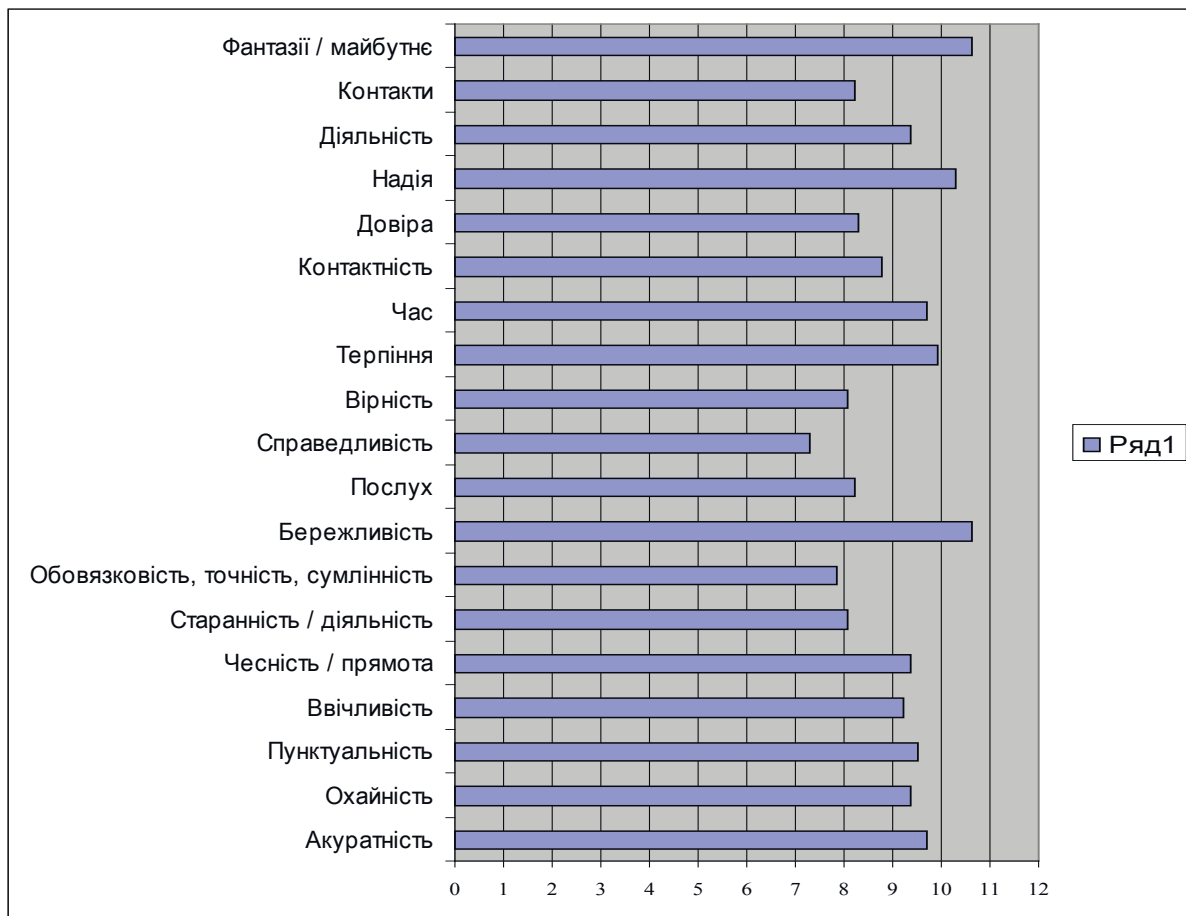

Рис. 4. Середні показники результатів дослідження (за Вісбаденським опитувальником) студентської групи

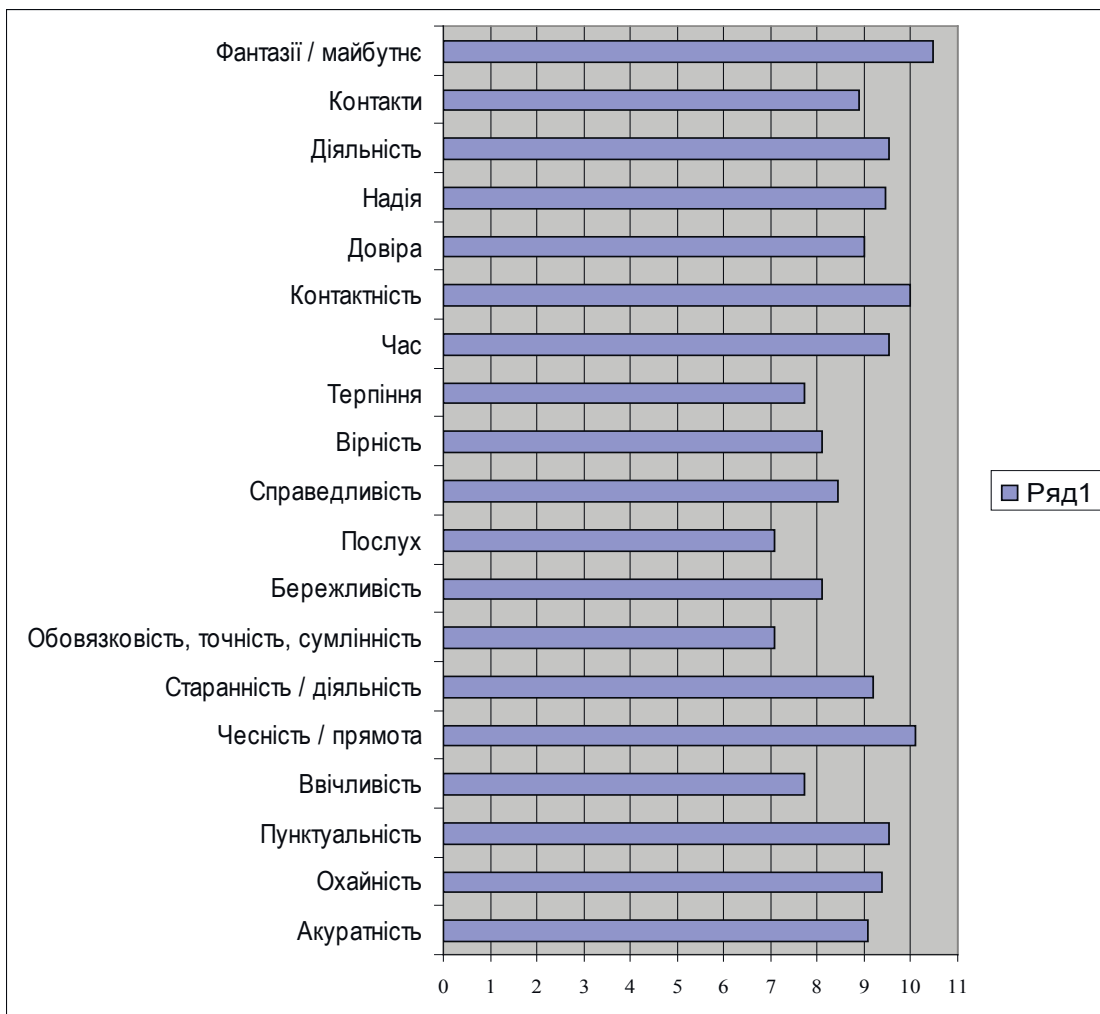
Отже, професійне самовизначення студентів-психологів визначається одразу кількома принципами (пізнання і чуттєвості), що мають вплив як на буденні рішення, так і на вироблення нових адаптивних

здібностей. Їх можна визначити формулою: адаптація досягається через уміння бути економним та пунктуальним, схильним до порядку, охайності як робочого місця, так і зовнішнього вигляду. Однак надмірна акцентуація на цих здібностях є свідченням певного застрягання в педантичності.

Узагальнюючи, зазначимо, що в цілому спостерігається домінування вторинних якостей (див. рисунок 4), що свідчить про вплив раціональних настанов на процес вироблення нових якостей. Ставлення до майбутнього супроводжується терпінням та надією на досягнення цілей. Однак недосяжність щодо ідеалу та “зависання у фантазіях” стає причиною внутрішньої тривоги.

Аналіз отриманих результатів (рисунок 5) діагностування кризової групи дозволяє виокремити такі адаптаційні характеристики: пунктуальність ($X_{\text{сер}} = 9,55$ при $\sigma = 1,51$), чесність-прямота ($X_{\text{сер}} = 10,09$ при $\sigma = 1,30$), час ($X_{\text{сер}} = 9,55$ при $\sigma = 1,21$), контакт ($X_{\text{сер}} = 10,00$ при $\sigma = 1,61$). Життєві сфери “Діяльність” та “Фантазії-майбутнє” також характеризуються як провідні в житті досліджуваних кризової групи, оскільки тут спостерігаються вищі за норму показники – відповідно $X_{\text{сер}} = 9,55$ ($\sigma = 1,30$) та $X_{\text{сер}} = 10,45$ ($\sigma = 1,21$). Згідно з отриманими даними професійні негаразди, з точки зору волонтерів та працівників інтернату, реалізуються за формулою: “досягнення – контакт – щирість (пунктуальність, прямота, чесність)”.

Актуальна для досліджуваних якість “чесність/відвертість” – це здатність відверто висловлювати свою думку, заявляти про свої інтереси та потреби. Антиподом прямої у цьому випадку є ввічливість. Саме тому потенційною зоною розвитку адаптивних властивостей і є концепція: “все залежить не від того, що сказати, а від того, як сказати”. Активно розвивати в собі “Чесність/відвертість” – означає прагнення відстоювати власні інтереси, навіть якщо вони спрямовані проти інтересів інших: “Я завжди висловлюю відкрито свою думку, і мені байдуже, подобається вона іншим чи ні”. Варто зауважити, що в цьому випадку ми спостерігаємо у досліджуваних приховану латентну диспозицію “прямоти-ввічливості”.

Рис. 5. Середні показники результатів дослідження (за Вісбаденським опитувальником) кризової групи

Важливим моментом є те, що досліджувані кризової групи демонструють загалом приблизно однаковий рівень вияву двох базових груп якостей, що свідчить про високу варіативність у підборі ними стратегій вибору адаптивної поведінки у процесі подолання життєвих негараздів. Це, у свою чергу, забезпечує розвиток таких важливих якостей, як емпатійність, рефлексивність тощо.

Для більш ретельного аналізу отриманих результатів проведено кореляційний аналіз, який визначив взаємозалежність шкал реалізованих методик. Для досягнення цієї мети було застосовано програмне забезпечення SPSS. У результаті було отримано матрицю кореляцій,

на основі якої було з'ясовано, які із шкал зазначених вище методик корелюють на рівні значущості $P = 0,05$. Узагальнені результати кореляційного аналізу наведено у табл. 2. Цей кореляційний зв'язок між шкалами є цілком зрозумілим та очікуваним.

Таблиця 2

Результати кореляційного аналізу

Шкала 1	Шкала 2	Сила зв'язку (R)	Стат.-знач. рівень (P)
Шкала загальної інтернальності	Особистісна тривожність	-0,50	< 0,05
Шкала інтернальності в сфері виробничих відносин	Ситуативна тривожність	-0,45	< 0,05
Шкала інтернальності в сфері виробничих відносин	Терпіння	0,64	< 0,05
Особистісна тривожність	Контроль	0,64	< 0,05

5. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Проблема переживання кризових ситуацій, станів, подій є однією з найбільш актуальних для психології, оскільки сучасне століття ознаменувалося виникненням нових глобальних криз, що охопили практично всі країни. Для життя сучасної людини є характерним виникнення так званого “токсичного середовища”, що впливає на її психічний стан. У цьому ракурсі першочерговим завданням психологів є вивчення внутрішньоособистісних ресурсів людини, які вона може задіяти для адаптації швидких мінливих умов її життєдіяльності. Вияв впливу кризових ситуацій на особистість має два полюси. Спочатку виявляється руйнівна сила, вона забирає здатність людини жити і радіти життю. Інший полюс, як парадокс травми – це її здатність зцілювати і трансформувати людину. Отже, потенційний розвиток адаптивної здатності психіки людини формує загальну стратегію психологічної допомоги особистості в аспекті впливу на неї призових соціокультурних чинників.

Емпіричне дослідження двох груп респондентів (“кризової” та студентської) дало можливість виокремити якості, які притаманні досліджуванім. Дослідження, проведене у “кризовій” групі, продемонструвало особливості, необхідні для роботи з психотравмою, а саме – у досліджуваних кризової групи значно вище, ніж у студентській групі, прийняття ризику. Це доводить, що у людей, які часто мають справу з екзистенційними проблемами і зберігають інтерес до них (тобто ймовірно, справляються тим чи іншим способом зі своєю тривогою), є вищою готовність діяти в умовах невизначеності результату, в умовах тривоги і труднощів. У них більша впевненість в тому, що все, що відбувається загалом, є корисним, оскільки приносить досвід. Ці дані можна розглядати також як непряме підтвердження того, що життєстійкість розвивається впродовж життя людини, і цей розвиток може бути пов’язано зі сферою її професійних інтересів.

Також встановлено важливий факт про незалежність у досліджуваних кризової групи у прийнятті ризику від вікової характеристики. Відкритість новому й активність у важких ситуаціях не завжди визначаються віком і браком досвіду. Вони можуть бути пов’язані з тим, чим займається людина, чим вона цікавиться в професійному аспекті.

Досліджувані кризової групи демонструють загалом приблизно однаковий рівень вияву двох базових груп якостей (відчувати та знати), що свідчить про високу варіативність у підборі ними стратегій вибору адаптивної поведінки у процесі подолання життєвих негараздів. Це, у свою чергу, забезпечує розвиток таких важливих якостей, як емпатійність, рефлексивність тощо.

Установлено факт, що третина досліджуваних характеризує своє життя, вчинки, дії як причину подій, що не керуються ними особисто. Тобто сприйняття відповідальності як обов’язкового (може, навіть і примусового) здійснення вибору призводить до поляризації в напрямку екстернальності.

Емпіричне дослідження, на підставі виокремлених психологічних властивостей респондентів студентської групи та групи “ризиків”, дало можливість спрогнозувати особливості роботи у таких групах: студентська група досліджуваних у зв’язку із ситуативними й особистіс-

ними чинниками характеризується ретравматизацією і потребує програми розвитку адаптивних якостей; кризова група досліджуваних унаслідок частої дії кризових чинників демонструє високий рівень життєстійкості. Однак психологічна допомога досліджуваній групі повинна надаватись якісно і кваліфіковано задля уникнення феномену “психологічного завмирання”.

Перспективою подальших досліджень може стати розробка комплексної програми розвитку життєвого потенціалу особистості, яка активно може використовуватися психологічними службами різних організацій.

Список використаних джерел

1. Осадько О. Ю. Саногенний потенціал діалогічної позиції особистості в ситуації суб'єктивної значимості стосунків з “ідейним опонентом”. *Збірник наукових статей Київського міжнародного університету й Інституту соціальної та політичної психології НАПН України. Серія “Психологічні науки: проблеми і здобутки”*. Київ : КиМУ, 2014. Вип. 5. С. 88–103.
2. Brandt I., Fenz W. D. Specificity in Verbal and Physiological Indicators of Anxiety. *Perceptual and Motor Skills*. 2016. Vol. 29. P. 663–675.
3. Calvo, Rames, Estever. Test Anxiety and comprehension efficiency: The role of prior knowledge and working memory deficits. *Anxiety, Stress and Coping : An International Journal*. 2014. Vol. 5 (2). P. 125–138.
4. Children exposed to domestic violence: current issues in research, intervention, prevention, and policy development / Ed. by R. A. Geffner, P. G. Jaffe, M. Silvermann. New York : Harworth, 2014. P. 373.
5. Титаренко Т. М. Психологічна допомога особистості, що переживає наслідки травматичних подій. Київ : Міленіум, 2015. 150 с.
6. Циганенко Г. В. Психологічна підтримка масового протесту: рефлексії діяльності психологічної служби Майдану. Київ, 2014. 14 с.
7. Климчук В. О. Посттравматичне зростання та як можна йому сприяти у психотерапії. *Наука і освіта*. 2016. № 5. С. 46–52.
8. Гундертайло Ю. Д. Відновлення життєвої неперервності за допомогою арт-терапевтичних технологій у рамках групи соціально-психологічної адаптації: методологічне підґрунтя. *Збірник наукових статей Київського міжнародного університету й Інституту соціальної та політичної психології*

НАПН України. Серія “Психологічні науки: проблеми і здобутки”. Київ : КиМУ, 2018. Випуск 2 (12). С. 6-22.

9. Лазоренко Б. П. Психотравма як ресурс суб’єктного життєконструювання особистості. *Психологічні науки: проблеми і здобутки*. 2015. Вип. 7. С. 115-129.

10. Вознесенська О. Л. Арт-терапія як засіб психосоціального відновлення особистості. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки* : зб. наук. праць. Київ : Київський національний університет імені Тараса Шевченка. 2015. № 3 (29). С. 40-47.

References

1. Osad'ko O. Yu. (2014). *Sanohennyu potentsial dialohichnoyi pozytsiyi osobystosti v sytuatsiyi sub'yektyvnoyi znachymosti stosunkiv z "ideynym oponentom"* [Sanogenic potential of the dialogical position of the personality in the situation of subjective significance of relations with the “ideological opponent”]. *Zbirnyk naukovykh statey Kyyiv's'koho mizhnarodnoho universytetu y Instytutu sotsial'noyi ta politychnoyi psykholohiyi NAPN Ukrayiny. Seriya "Psykhologichni nauky: problemy i zdobutky"* [Collection of scientific articles of Kyiv International University and Institute of Social and Political Psychology of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. Series “Psychological Sciences: Challenges and Achievements”]. Kyiv. KyMU. 5. S. 88–103. [in Ukrainian].

2. Brandt I., Fenz W. D. (2016). *Specificity in Verbal and Physiological Idicants of Anxiety*. *Perceptual and Motor Skills*. Vol. 29. P. 663-675. [in English].

3. Calvo, Rames, Estever. (2014). *Test Anxiety and comprehension efficiency: The role of prior knowledge and working memory deficits*. *Anxiety, Stress and Coping : An International Journal*. Vol. 5 (2). P. 125-138. [in English].

4. (2014). *Children exposed to domestic violence: current is sues in research, intervention, prevention, and policy development* / Ed. by R. A. Geffner, P. G. Jaffe, M. Silvermann. New York. Harworth. P. 373. [in English].

5. Tytarenko T. M. (2015). *Psykhologichna dopomoha osobystosti, shcho perezhyvaye naslidky travmatychnykh podiy* [Psychological assistance to a personality experiencing the consequences of traumatic events]. Kyiv. Milenium. 150 s. [in Ukrainian].

6. Tsyhanenko H. V. (2014). *Psykhologichna pidtrymka masovoho protestu: refleksiyyi diyal'nosti psykholohichnoyi sluzhby Maydanu* [Psychological support for mass protest: reflections of the Maidan's psychological service]. Kyiv. 14 s. [in Ukrainian].

7. Klymchuk V. O. (2016). *Posttravmatychnе zrostannya ta yak mozhna yomu spryyaty u psykhoterapiyi* [Post-traumatic growth and how it can be promoted in psychotherapy]. *Nauka i osvita* [Science and education], 5. S. 46–52. [in Ukrainian].

8. Hundertaylo Yu. D. (2018). *Vidnovlennya zhyttyevoyi neperervnosti za dopomohoyu art-terapevtychnykh tekhnolohiy u ramkakh hrupy sotsial'no-psykholohichnoyi adaptatsiyi: metodolohichne pidgruntya* [Restoration of life continuity with the help of art-therapeutic technologies within the group of social and psychological adaptation: methodological basis]. *Zbirnyk naukovykh statey Kyivivs'koho mizhnarodnoho universytetu y Instytutu sotsial'noyi ta politychnoyi psykholohiyi NAPN Ukrayiny. Seriya "Psykholohichni nauky: problemy i zdobutky"* [Collection of scientific articles of Kyiv International University and Institute of Social and Political Psychology of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. Series "Psychological Sciences: Challenges and Achievements"]. Kyiv. KyMU. 2 (12). S. 6–22. [in Ukrainian].

9. Lazorenko B. P. (2015). *Psykhotravma yak resurs sub'yektnoho zhyttyekonstruyuvannya osobystosti* [Psychotrauma as a resource of subjective life-constructing personality]. *Psykholohichni nauky: problemy i zdobutky* [Psychological Sciences: Challenges and Achievements], 7. S. 115–129. [in Ukrainian].

10. Voznesens'ka O. L. (2015). *Art-terapiya yak zasib psykhosotsial'noho vidnovlennya osobystosti* [Art-therapy as a means of psychosocial recovery of personality]. *Aktual'ni problemy sotsiolohiyi, psykholohiyi, pedahohiky : zb. nauk. prats'* [Actual problems of sociology, psychology, pedagogy : a collection of scientific works], 3(29). S. 40–47. [in Ukrainian].

Tetiana Shcherban. Psychological characteristics of psychologists for dealing crisis situations

A significant feature of present is the increase of crisis and traumatic situations (acute interpersonal conflicts, physical violence, serious illnesses). Personality cannot cope with these life challenges on its own. A person needs professional help from psychologists. Thus, today it is continuous to be important to train well-qualified psychologists who can cope with the current social challenges. The purpose of the study is to identify the psychological features of active and future psychologists which contribute to effective work in crisis situations.

The study included two groups: students (graduate psychologists); "crisis group" (volunteers of the Support Movement for military and psycho-neurological center staff). The study in "crisis group" have demonstrated the features necessary to work with psychotraumas. It serves as a model to future practicing psychologists

and enables organization of effective vocational training at the university. An empirical research of two groups of respondents has made it possible to distinguish the common qualities among the studied.

With in the crisis group participants, risk taking features are significantly higher than in the student group. This proves that people who of tend deal with vital problems and demonstrate interest in them have a higher will in gness to act under the conditions of uncertainty, anxiety and difficulty. They have greater confidence that every thing that is happen in gismeaningful as it brings experience. It has also established an important fact about the crisis group's independence from age characteristics. Openness to the new and activity in difficult situations haven't been determined by age or lack of experience. On the whole, crisis group shave demonstrated approximately the same level of applying the two basic qualities (feel and know), which indicate about high variability during strategy choice for adaptive behavior in the process of over coming life problems. This, in turn, ensures the development to important qualities such as empathy and reflection.

The empirical study, base don the identified psychological characteristics of respondents from student and crisis groups, made it possible to predict work specifics: student group, due to case and personal factors, is characterized by traumatization and requires the adaptive qualities development program; crisis group, due to the frequent experience at dealing crisis situations shows a high level of resilience. However, psychological as sistance to the study group should be qualitative and qualified to exclude the phenomenon of "psychological fading".

The prospect of furt her research is the development of comprehensive program for the development of individual's life potential, which can be actively used by the Psychological services of various organizations.

Key words: crisis situations; worldview; emotional experience; anxiety; vitality; adaptive equalities.

МУКАЧІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

89600, м. Мукачево, вул. Ужгородська, 26

тел./факс +380-3131-21109

Веб-сайт університету: www.msu.edu.ua

E-mail: info@msu.edu.ua, pr@mail.msu.edu.ua

Веб-сайт Інституційного репозитарію Наукової бібліотеки МДУ: <http://dspace.msu.edu.ua:8080>

Веб-сайт Наукової бібліотеки МДУ: <http://msu.edu.ua/library/>